

O'ZBEKISTON TASHQI SAVDO FAOLIYATIDA SOLIQ SIYOSATI: AMALDAGI HOLAT, XALQARO TAJRIBA VA ISTIQBOLLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17067952>

Amirova Malohat Muhtor qizi

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekistonda soliq tizimi va tashqi savdo operatsiyalarini soliqlar orqali tartibga solish masalalari batafsil tahlil qilingan. Tadqiqot milliy soliq amaliyotini xalqaro standartlar hamda Yevropa Ittifoqi, AQSh va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari tajribalari bilan taqqoslash asosida olib borildi. Soliq tizimini takomillashtirish orqali iqtisodiy faollikni rag'batlantirish va tashqi iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga qaratilgan muammolar hamda imkoniyatlar aniqlangan. Shuningdek, soliq nazorati va monitoringini rivojlantirish, xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirishga doir aniq tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar

soliq tizimi, soliq tartibga solish, tashqi savdo operatsiyalari, soliq nazorati, xalqaro standartlar, iqtisodiy siyosat, O'zbekiston, soliq siyosati, eksport, import.

Kirish

Globallashuv va xalqaro iqtisodiy integratsiya kuchayayotgan sharoitda tashqi savdo operatsiyalarini soliqqa tortish alohida ahamiyat kasb etadi. Bu tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishning muhim vositasi bo'lib, milliy tovar va xizmatlarning raqobatbardoshligini oshirish hamda ichki bozorni himoya qilishga xizmat qiladi (Smith, 1776; Ricardo, 1817).

Tashqi savdo sohasidagi soliq siyosati mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga, xorijiy investitsiyalarni jalb etishga va davlat byudjetini shakllantirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi (Sharipov, 2020). Shu bois O'zbekistonda ham soliq tizimini modernizatsiya qilish, soliq ma'muriyatchiligini soddalashtirish, korxonalar uchun soliq yukini kamaytirish va eksport faoliyatini rag'batlantirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda.

Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, amaliyotda sinovdan o'tgan tamoyil va yondashuvlarni ishlab chiqish, boshqa davlatlarning ilg'or tajribasidan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning nazariy asoslari

Tashqi savdo operatsiyalarini soliqlar orqali tartibga solish nazariyasi soliqlar iqtisodiy jarayonlarga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganishga qaratilgan. Adam Smith (1776), Ricardo (1817) va Marshall (1890) kabi klassik iqtisodchilar soliqlarni mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni tartibga soluvchi vosita sifatida baholaganlar.

Hozirgi zamon tadqiqotlarida globallashuvning soliq tizimlariga ta'siri, foydaning boshqa davlatlarga ko'chirilishi, baza eroziyasi, iqtisodiy xavfsizlik va eksportni rag'batlantirish masalalari keng yoritilmoqda (OECD, 2019).

Metodologiya

Tadqiqotda quyidagi ilmiy usullar qo'llanildi:

- **qiyosiy tahlil** – O'zbekiston va boshqa mamlakatlarda soliqlar orqali tashqi savdoni tartibga solish tajribasini solishtirish;
- **statistik tahlil** – soliqlarning iqtisodiy faoliyatga ta'sirini baholash;
- **sifat tahlili** – ilmiy adabiyotlarni umumlashtirish asosida nazariy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Xorijiy tajriba

AQSh va Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida eksportni rag'batlantirish, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni himoya qilish uchun soliq imtiyozlari va dempingga qarshi choralar qo'llaniladi (Sharipov, 2020). Yaponiya va Janubiy Koreyada yuqori texnologiyali ishlab chiqaruvchilar uchun soliq imtiyozlari mavjud bo'lsa, Xitoyda maxsus iqtisodiy zonalarda xorijiy investorlar uchun qulay soliq rejimlari joriy etilgan (OECD, 2019).

1-jadval

Milliy va xorijiy soliq tizimlari: O'zbekiston misolida qiyosiy tahlil¹

Ko'rsatkichlar / Davlatlar	O'zbekiston	Yevropa Ittifoqi (masalan, Germaniya)	AQSh	Janubi-Sharqiy Osiyo (masalan, Singapur)
QQS stavkasi	12 % (2023-yildan)	19 % (Germaniya)	QQS yo'q, lekin sales tax 0–10 % shtatga qarab	7 %
Foyda solig'i stavkasi	15 % (korxonalar uchun)	15–30 %	21 % (federal)	17 %

¹ Muallif ishlanmasi

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	12 % (yagona stavka)	0-45 % (progressiv)	10-37 % (progressiv)	0-22 % (progressiv)
Eksportga soliq	Eksport asosan soliqdan ozod	Eksportga soliq qo'yilmaydi	Eksportga soliq qo'yilmaydi	Eksport rag'batlantiriladi, soliqdan ozod
Import boji	0-30 % gacha	0-15 % (ko'p hollarda past)	0-20 % (o'rtacha)	0-10 %
Xalqaro integratsiya	JSTga a'zo emas, lekin islohotlarda JST talablariga moslashmoqda	JST a'zosi	JST a'zosi	JST a'zosi
Imtiyozlar va rag'batlar	Eksportchi va IT sohasiga soliq imtiyozlari, investitsiya loyihalari uchun preferensiyalar	Yashil iqtisodiyot va innovatsiyalarga soliq imtiyozlari	Kichik biznes va startaplar uchun soliq kreditlari	Tashqi savdo zonalari uchun imtiyozlar
Yashirin iqtisodiyot ulushi	~35 % (IMF, 2022)	~10 %	~8 %	~12 %

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, O'zbekistonda soliqlar stavkasi nisbatan past, lekin **yashirin iqtisodiyot ulushi yuqori**. Yevropa Ittifoqi va AQShda soliqlar yuqoriroq, ammo nazorat kuchli va shaffoflik yuqori. Singapur kabi Osiyo mamlakatlarida stavkalar past, ammo **eksport va tashqi savdo rag'batlantirilgan**.

Natijalar va muhokama

So'nggi yillarda O'zbekistonda soliq nazorati va tashqi savdo operatsiyalari monitoringi faol rivojlantirilmoqda. Elektron deklaratsiya, axborot tizimlari orqali ma'lumotlarni tahlil qilish kabi choralar shaffoflikni oshirish va soliq to'lashdan bo'yin tovlashni kamaytirishga qaratilgan (Mirziyoyev, 2021).

Shu bilan birga, axborot tizimlarining yetarlicha modernizatsiya qilinmaganligi, idoralararo hamkorlikning to'liq yo'lga qo'yilmagani samaradorlikka ta'sir qilmoqda (Sharipov, 2020).

“O'zbekiston – 2030” strategiyasida uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, tashqi va ichki ta'sirlarga moslashuvchan fiskal siyosat yuritish hamda soliq-budjet intizomini mustahkamlash asosiy vazifalardan biri sifatida belgilangan. Ushbu strategiyada mamlakatning tashqi savdo faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan bir qator ustuvor yo'nalishlar ko'zda tutilgan.

Birinchidan, **barqaror iqtisodiy o'sish orqali O'zbekistonni daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar qatoriga kiritish** maqsadi qo'yilgan. Buning uchun YAIM hajmi 160 mlrd AQSh dollariga, aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad esa 4 ming dollarga yetkazilishi rejalashtirilgan. Bu jarayon eksport hajmining oshishi, import tarkibining optimallashtirilishi va tashqi savdo operatsiyalarini soliqlar orqali samarali tartibga solish bilan chambarchas bog'liq.

Ikkinchidan, **daromadlar bazasini kengaytirish va budjet xarajatlari samaradorligini oshirish orqali YAIMga nisbatan budjet taqchilligi 3 foizdan oshmasligi** belgilangan. Bu tashqi savdo soliqlari, jumladan, importga tatbiq etiladigan qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) hamda bojxona to'lovlarini shaffof va samarali yig'ishni talab qiladi.

Uchinchidan, **“yashirin iqtisodiyot” ulushini qisqartirish** vazifasi tashqi savdo faoliyatiga ham bevosita ta'sir qiladi. Chunki sohada mavjud norasmiy operatsiyalarni qisqartirish orqali eksport va importdagi soliqqa tortish jarayoni shaffoflashadi va JST talablariga moslashuvchan tizim yaratiladi.

Shuningdek, **Davlat budjeti daromadlari prognozlari** ham soliq siyosati va tashqi savdo faoliyatining o'zaro bog'liqligini yaqqol ko'rsatadi. Masalan, 2022-yilda Davlat budjeti daromadlari 201,9 trln so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilda bu ko'rsatkich 325,1 trln so'mga yetishi prognoz qilinmoqda. Soliq turlari kesimida esa:

- **Bevosita soliqlar** 2022-yildagi 64,4 trln so'mdan 2025-yilda 103,5 trln so'mga,
- **Bilvosita soliqlar** 71,4 trln so'mdan 127,8 trln so'mga oshishi kutilmoqda.

Ular orasida tashqi savdo bilan eng ko'p bog'liq bo'lgan **QQS tushumlari 2022-yildagi 52,2 trln so'mdan 2025-yilda 89,1 trln so'mga yetishi** prognoz qilinmoqda. Bu ko'rsatkich import hajmining davlat budjeti daromadlariga qanchalik sezilarli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, AQSh, Yevropa Ittifoqi va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida eksportni rag'batlantirish uchun soliqlarda imtiyozlar qo'llaniladi. O'zbekistonda ham strategiya doirasida soliq qonunchiligini JST talablariga moslashtirish tashqi savdo faoliyatida raqobatbardoshlikni oshirish,

eksportchilarga qo'shimcha rag'batlar yaratish va importdagi ortiqcha to'siqlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, "O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida belgilangan fiskal choralar va soliq siyosati tashqi savdo faoliyatining izchil rivojlanishi, iqtisodiyotning ochiqligi va xalqaro integratsiya jarayonlarini jadallashtirishda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalariga ko'ra quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Soliq nazoratini kuchaytirish – elektron tizimni kengaytirish, ma'lumotlar bazasini takomillashtirish.
2. Xalqaro tajribani moslashtirish – ilg'or davlatlar tajribasidan foydalanib eksport va importni rag'batlantirish.
3. Qonunchilik bazasini takomillashtirish – eksport va import soliqlarini optimallashtirish, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash.
4. Eksportni rag'batlantirish – eksportchilar uchun moliyaviy imtiyozlar va soddalashtirilgan tartibotlar.
5. Xalqaro iqtisodiy tashkilotlarda faol ishtirok etish – JST va boshqa tuzilmalar doirasida hamkorlikni kengaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston – 2030 strategiyasi to'g'risida: 2023-yil 11-sentabr, PF-158-son. – T.: Prezident.uz, 2023.
2. OECD. Addressing Base Erosion and Profit Shifting (BEPS). – Paris: OECD Publishing, 2013.
3. Sharipov F. O'zbekistonda tashqi savdo faoliyatini soliq siyosati orqali tartibga solish masalalari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2021. – №3. – B. 45–52.
4. Komilov O.T., Karimov A. Bojxona va soliq siyosatini takomillashtirish yo'llari. – T.: Iqtisodiyot, 2020. – 176 b.
5. World Trade Organization (WTO). World Trade Report 2022. – Geneva: WTO, 2022.
6. Repke V. Soliq siyosati va xalqaro savdo: nazariy va amaliy yondashuvlar. – Moskva: Ekonomika, 2018. – 256 s.
7. Davlat soliq qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasi soliq tizimi islohotlari va raqamlashtirish jarayonlari bo'yicha hisobot. – T.: DSQ, 2022. – 112 b.
8. International Monetary Fund (IMF). Republic of Uzbekistan: Selected Issues. – Washington, D.C.: IMF, 2022.

9. European Commission. Taxation Trends in the European Union. – Brussels: EC, 2021.
10. U.S. Department of the Treasury. Internal Revenue Service Data Book, 2021. – Washington, D.C.: IRS, 2022.
11. Ministry of Finance of Japan. Tax Reform Outline 2021. – Tokyo: MOF, 2021.